

Феннич В.П. Судове засідання як процесуальна форма стадії розгляду справи по суті в цивільному процесі. *Закарпатські правові читання*. Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції (11-31 квітня 2019 р., м. Ужгород) / Ужгородський національний університет; За заг. ред. О.Я. Рогача, Я.В. Лазура, М.В. Савчина. Ужгород: РІК-У, 2019. С. ?-??

СУДОВЕ ЗАСІДАННЯ ЯК ПРОЦЕСУАЛЬНА ФОРМА СТАДІЇ РОЗГЛЯДУ СПРАВИ ПО СУТІ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Феннич В.П.

канд. юрид. наук, доцент,

**доцент кафедри цивільного права та процесу
юридичного факультету Ужгородського національного університету**

Відповідно до ч. 1 ст. 211 ЦПК України розгляд цивільної справи відбувається в судовому засіданні. Оскільки указана стаття міститься в параграфі, що визначає загальні положення стадії розгляду справи по суті, виходить, що судове засідання треба співвідносити з даною стадією. Переважна більшість науковців доволі одноставно вказують як можна співвіднести «судове засідання» та «розгляд справи по суті» (раніше, «судовий розгляд»): судове засідання виступає процесуальною формою стадії розгляду справи по суті (Фурса, 2009, с. 633; Ясинок, 2018, с. 309). Отже, розгляд справи по суті відбувається у формі судового засідання, де розгляд справи по суті, тобто певна сукупність процесуальних дій виступає змістом цієї стадії, а саме судове засідання – процесуальною формою даної стадії. Таке співвідношення між судовим засіданням та розглядом справи по суті показує, що одне без одного існувати не можуть. Тим не менше, існуюча на перший погляд простота співвідношення між судовим засіданням та розглядом справи по суті, насправді не така вже й проста. Зокрема, одні науковці стадією називали саме судове засідання (Марткович, 1952; Зейдер, 1959, с. 5); другі вважали, що судовий розгляд та судове засідання виступає одним і тим же поняттям, де не варто їх протиставляти як зміст і форму – розгляд справи йде в судовому засіданні або судове засідання, в якому відбувається розгляд справи (Клейнман, 1967, с. 74); треті, протиставляючи стадію судового розгляду (попередня назва стадії розгляду справи по суті) та судове засідання як зміст та форму відповідно, але ділять їх на одні й ті самі частини (Карнаух, & Ханік-Посполітак, 2011, с. 241); четверті, розглядаючи судове засідання як процесуальну форму стадії судового розгляду, співвідносять їх як частина до цілого, де частиною стадії судового розгляду виступає судове засідання (Лебедев, 2017, с. 105). Тому, варто розібратися зі співвідношенням таких понять як «розгляд справи по суті» та «судове засідання».

Розгляд справи по суті – це окрема стадія цивільного процесу, де вчиняється найбільша кількість процесуальних дій. Детально вказані дії перераховані в главі 6 розділу III ЦПК України. У межах декількох десятків статей указаної глави визначається не тільки характер процесуальних дій суду та учасників процесу, але умови, послідовність, межі та строки їх вчинення, тобто порядок вчинення процесуальних дій. Якщо характер та сукупність процесуальних дій стосується змісту стадії розгляду справи по суті, то процесуальний порядок їх вчинення має відношення до процесуальної форми стадії розгляду справи по суті. Процесуальною

формою цієї стадії виступає судове засідання. Отже, **судове засідання – це вимоги до процесуальних дій суду та учасників процесу під час розгляду справи по суті**. Ось чому ч. 1 ст. 211 ЦПК України вказує, що розгляд справи відбувається в судовому засіданні, тобто у порядку, який визначений законом та судом. Слід зауважити, не тільки закон може визначати даний порядок, але і суд, що розглядає справу (наприклад, суд може змінити порядок з'ясування обставин справи та порядок дослідження доказів – ч. 2 ст. 228 ЦПК України). Те, що судове засідання виступає процесуальною формою розгляду справи судом зафіксовано навіть нормативно (п. 2.1 Інструкції про порядок роботи з технічними засобами фіксування судового процесу (судового засідання)).

Судовому засіданні стадії розгляду справи по суті притаманні певні *рис*, що краще зможуть пояснити природу цього поняття:

1) послідовність вчинення процесуальних дій. Усі процесуальні дії, які здійснюються під час розгляду справи по суті формують цілісну систему, яка розвивається від першої до останньої процесуальної дії, якою завершується розгляд справи по суті. Не здійснивши тієї процесуальної дії, яка мала бути вчинена за встановленою послідовністю, суд не може приступити до вчинення інших процесуальних дій. Так, суд одразу після відкриття судового засідання повинен роз'яснити перекладачеві його права та обов'язки, якщо у справі є особи, які не володіють мовою судочинства. Робиться це для того, щоби всі наступні процесуальні дії перекладач міг переводити належним чином, будучи попередженим про кримінальну відповідальність;

2) судове засідання проводиться у спеціальному місці, яким виступає зал судового засідання (ч. 4 ст. 211 ЦПК України). Зал судового засідання – це спеціально обладнане приміщення в суді, яке організаційно та технічно пристосоване для розгляду справи по суті. Стежить за даним приміщенням судовий розпорядник, який повинен забезпечувати належний стан зали судового засідання (п. 1 ч. 1 ст. 68 ЦПК України). У ряді випадків окремі процесуальні дії в разі необхідності можуть вчинятися за межами зали судового засідання, наприклад, огляд речових або письмових доказів у місці їх знаходження або допит свідків у місці їх перебування;

3) судове засідання обов'язково проводиться з повідомленням про місце, дату та час його проведення учасників справи (ч. 2 ст. 211 ЦПК України). Суд не має права розглядати справу по суті не попередивши осіб, яких вона стосується. Не попередивши учасників справи про місце, дату та час судового засідання, суд позбавляє фактично права на судовий захист таких осіб, оскільки вони не зможуть з'явитися для реалізації своїх процесуальних прав. Навіть, якщо учасники справи відповідно до ч. 3 ст. 211 ЦПК України подадуть клопотання про розгляд справи за їх відсутності задовго до проведення судового засідання (наприклад, із першими заявами по суті справи), суд все одно повинен здійснити таке інформування. Інформування учасників справи про місце, дату та час судового засідання розглядається елементом права на справедливий суд у контексті Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.). Так, ЄСПЛ у справі «Стрижак проти України» встановив порушення п. 1 ст. 6 указаної Конвенції з огляду на відмову національних органів повідомити заявника про дату та час слухання справи (*Рішення ЄСПЛ*);

4) судові засідання має проводитися відкрито, а процесуальні дії, які вчиняються в залі суду обов'язково повинні озвучуватися. Відкритість та усність судового засідання виступає наслідком реалізації принципів гласності та усності на стадії розгляду справи по суті. Відкритість та усність судового засідання надає стадії розгляду справи по суті наочності. Не тільки присутня в залі судового засідання публіка може спостерігати за процесуальними перипетіями, але й учасники справи можуть більш оперативно та легше реалізувати надані їм процесуальні права;

5) по всім питанням, які вирішує суд у судовому засіданні він обов'язково повинен винести ухвали суду. За процедурними питаннями, що пов'язані з рухом справи на даній стадії, а також по заявленим клопотанням та поданим заявам учасників справи, суд повинен обов'язково винести ухвалу суду (ч. 2 ст. 258 ЦПК України). Винесення ухвал суду за результатами вирішення заявлених перед судом питань є важливою гарантією інтересів учасників справи. справа у тому, що вони можуть у подальшому ухвали суду оскаржити до вищестоящої інстанції, попросивши перевірити правильність вирішення заявлених клопотань та поданих заяв;

6) судові засідання обов'язково фіксується. Фіксація судового засідання відбувається за допомогою процесуальних документів та технічних пристроїв. Так, ЦПК України передбачає складання протоколу судового засідання (ст. 248 ЦПК України), де фіксуються процесуальні дії, які здійснювалися та проведення повного відео- та (або) звукозапису судового засідання (ст. 247 ЦПК України). Фіксація судового засідання здійснюється для того, щоби мати докази вчинення або не вчинення певної процесуальної дії під час розгляду цивільної справи по суті;

7) обрядовість вчинення процесуальних дій в судовому засіданні. Так, учасники справи, свідки, перекладачі, експерти, спеціалісти, а також інші присутні у судовому засіданні особи звертаються до суду словами «Ваша честь» (ст. 215 ЦПК України). Особи, присутні в залі судового засідання, повинні встати, коли входить і виходить суд. Рішення суду особи, присутні в залі, заслуховують стоячи. Учасники судового процесу та інші особи, присутні в залі судового засідання, звертаються до суду та один до одного, надають пояснення, показання, висновки, консультації тощо стоячи (ч. 1 ст. 216 ЦПК України). Тільки з дозволу головуєчого особа може спілкуватися сидячи.

Судове засідання, що виступає процесуальною формою стадії розгляду справи по суті має своєрідну *структуру*, яка дає можливість виділити в ньому чотири частини:

а) відкриття розгляду справи по суті, де визначається чи можна при такій явці учасників процесу та даному складу суду і зібраних у справі матеріалах приступити до слухання справи по суті. Дана перша частина стадії розгляду справи по суті регламентується §2 Глави 6 Розділу III ЦПК України;

б) з'ясування обставин справи та дослідження доказів у цивільній справі виступає другою і найбільш об'ємною частиною стадії розгляду справи по суті, де відбувається дослідження доказів, тобто проводиться допит свідків, оглядаються речові докази, досліджуються висновки експертів тощо. Дослідження доказів треба провести для того, щоби у суду була достовірною інформація по обставинам цивільної справи, тобто які обставини справи, вказані сторонами мали місце, а які – ні. Дана друга частина стадії розгляду справи по суті регламентується §3 Глави 6 Розділу III ЦПК України;

в) судові дебати виступають третьою частиною стадії судового розгляду, де учасникам справи та їх представникам дається можливість виступити із заключною промовою по справі, провести у ній підсумок. Вона регламентується §4 Глави 6 Розділу III ЦПК України;

г) ухвалення і проголошення судового рішення виступає останньою четвертою частиною стадії розгляду справи по суті, де суд підсумок у справі дає суд, готуючи з цього приводу кінцевий процесуальний документ по справі. Як правило, ним виступає рішення суду, яким завершується розгляд справи по суті. Підготовка цього документу відбувається у нарадчій кімнаті за закритими дверима, а проголошення його змісту здійснюється відкрито у судовому засіданні.

Аналіз вказаних чотирьох частин судового засідання буде проведений нижче в інших питаннях теми лекції.

Судове засідання має бути безперервним. В ідеалі суд повинен так організувати проведення судового засідання, щоби було достатнього одного засідання для розгляду справи по суті. Коли розгляд цивільної справи по суті відбувається у межах всього-на-всього одного судового засідання, суддя отримує цілісне сприйняття всіх обставин цивільної справи і, маючи тільки що зроблене дослідження судових доказів, незатьмарене розглядом інших судових справ, йде до нарадчої кімнати для ухвалення судового рішення. На практиці такі судові засідання рідкість, оскільки може мати місце значна доказова база, неявка учасників процесу, подання різного роду клопотань та заяв, а тому законодавець передбачив наступне правило: «якщо спір, розгляд якого по суті розпочато, не може бути вирішено в даному судовому засіданні, судом може бути оголошено перерву в межах встановлених цим Кодексом строків розгляду справи, тривалість якої визначається відповідно до обставин, що її викликали, з наступною вказівкою про це в рішенні або ухвалі» (ч. 2 ст. 240 ЦПК України). Отже, якщо суддя не спромігся розглянути справу по суті в одному засіданні, він повинен оголосити в ній перерву, після спливу якої, провадження у справі продовжується зі стадії, на якій було оголошено перерву (ч. 6 ст. 240 ЦПК України). Фактично, кількість таких судових засідань не обмежується, але вони повинні бути проведені так, щоби не був порушений загальний строк розгляду справи по суті: 30 днів. Таким чином, стадія розгляду справи по суті є окремою стадією цивільного процесу, в той час як судових засідань в межах даної однієї стадії може бути декілька, якщо суд та учасники процесу не зможуть вчинити всі необхідні процесуальні дії для розгляду справи по суті в одному судовому засіданні.

Детально розписана процедура розгляду справи по суті робить судове засідання занадто громіздким та затягнутим, що перетворює цивільне судочинство на недоступну для пересічного громадянина діяльність, змушуючи його звертатися за допомогою до професійних юристів, щоби самому не витратити на це свій час та не упустити всі необхідні правові формальності. В свою чергу, це перетворює цивільне судочинство на недешеву форму захисту. В цьому виражається негативний аспект судового засідання. Громіздкість процедури в судовому засіданні, змусила державу визначати певний перелік категорій цивільних справ, розгляд яких відбувається без проведення судового засідання або може бути проведений без судового засідання: справи наказного провадження (ч. 1 ст. 167 ЦПК України) та справи спрощеного позовного провадження (ч. 2 ст. 279 ЦПК України). Формально існує загальне правило: якщо розгляд справи здійснюється в порядку письмового провадження за

наявними у справі матеріалами, якщо ЦПК України не передбачено повідомлення учасників справи, у такому разі судові засідання не проводяться (ч. 13 ст. 7 ЦПК України).

Слід відрізнити судові засідання розгляду справи по суті від судових засідань, в межах яких вирішуються окремі самостійні процесуальні питання: виконання судових доручень, проведення забезпечення позову до відкриття провадження у справі, здійснення допиту свідків для третейського або арбітражного розгляду, виправлення описок та арифметичних помилок у судовому рішенні, винесення додаткового рішення суду тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Зейдер, Н.Б. (1959) *Судебное заседание и судебное решение в советском гражданском процессе: Учебное пособие*. Саратов: Коммунист.

Карнаух, Т. М., & Ханик-Посполітак, Р. Ю. (2011). *Цивільне процесуальне право України: навчальний посібник*. Київ: Юстиніан.

Клейнман, А.Ф. (1967). *Новейшие течения в советской науке гражданского процессуального права (очерки по истории)*. Москва: Изд-во Моск. ун-та.

Лебедев, М.Ю. (Ред.). (2017). *Гражданский процесс: учеб. пособие для СПО (8-е изд., перераб. и доп.)* Москва: Издательство Юрайт.

Марткович, И. (1952). *Судебное заседание как основная стадия советского гражданского процесса*. (Автореф. дисс. канд. юрид. наук). Институт права Академии наук СРСР. Москва.

Рішення ЄСПЛ у справі «Стрижак проти України» (Заява №72269/01). Відновлено з https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_441

Фурса, С. Я. (Ред.). (2009). *Цивільний процес України: академічний курс: [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.]*: Київ: Видавець Фурса С.Я. : КНТ.

Ясинок, М.М. (Ред.). (2018). *Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар*. Київ: Алерта.